

Machado de Assis

L'església del diable

Traducció i selecció de
JOSEP DOMÈNECH PONSATÍ

Pròleg de
PERE COMELLAS CASANOVA

comanegra

L'església del diable

Una patum (una de veritat), 11

L'església del diable, 23

Cançó de prometatge, 36

Anècdota pecuniària, 43

Una senyora, 59

Nit d'almirall, 72

La sabatilla turca, 84

Teoria de la patum, 102

El mirall, 116

L'infermer, 131

Un apòleg, 146

La causa secreta, 150

Uns braços, 167

Entre sants, 183

Trio en la menor, 197

La missa del gall, 210

La vident, 223

Un home cèlebre, 239

El cas de la vara, 256

Pare contra mare, 269

L'església del diable

I. D'una idea espantant

Segons un antic manuscrit benedictí, un dia el diable va tenir la idea de fundar una església. Encara que els seus guanys eren grans i continus, se sentia humiliat amb el paper solitari que exercia des de feia segles: sense organització, sense regles, sense cànons, sense rituals, sense res. Vivia, per dir-ho així, dels romanents divins, dels descuits i els obsequis humans. ¿Per què ell no podia tenir la seva església? Una església del diable era el mitjà més eficaç per combatre les altres religions i destruir-les d'una vegada.

—Som-hi, doncs, una església —va concloure—. Escriptures contra Escriptures, breviari contra breviari. Tindrà la meua missa, amb vi i pa a dojo, les meves prediques, butlles, novenes i tota la resta de l'aparell eclesiàstic. El meu credo serà el nucli universal dels esperits;

la meva església, una tenda d'Abraham. A més a més, mentre les altres religions es combaten i es divideixen, la meva església serà única. Davant meu no hi haurà cap Mahoma ni cap Luter. Hi ha moltes maneres d'afirmar; en canvi, n'hi ha una de sola per negar-ho tot.

Dit això, el diable va moure el cap i va allargar els braços, amb un gest magnífic i viril. Tot seguit va decidir anar a veure Déu per fer-l'hi saber i desafiar-lo. Va aixecar els ulls, encesos d'odi, aspres de venjança, i es va dir a si mateix: «Vinga, és l'hora». I ràpidament, esbatlegant les ales, amb un estrèpit que va fer estremir totes les contrades de l'abisme, va fugir de les tenebres per anar cap al blau infinit.

II. Entre Déu i el diable

Quan el diable va arribar al cel, Déu estava acollint un ancià. Els serafins que engarlandaven el nouvingut van parar de seguida, i el diable es va quedar a l'entrada amb els ulls posats en el Senyor.

—¿Què vols? —va preguntar.

—No vinc pel vostre servent Faust —va respondre el diable rient—, sinó per tots els Fausts del segle i dels segles.

—Explica't.

—Senyor, l'explicació és fàcil, però permeteu-me que us digui una cosa: acolliu primer aquest bon vell, doneu-li el millor lloc, maneu que les cítares i els llaüts més afïnats el rebin amb els cors més divins...

—¿Saps què ha fet? —va preguntar el Senyor amb els ulls plens de dolçor.

—No, però probablement és dels últims que vindran amb Vós. El cel no trigarà gaire a semblar una casa buida; per culpa del preu, que és alt. Edificaré un hospital baratet. Ras i curt: fundaré una església. Estic cansat de la meva desorganització, del meu regne casual i fortuït. És hora d'obtenir la victòria final i definitiva. Així doncs, he vingut per fer-vos-ho saber, amb lleialtat, perquè no m'acuseu de dissimulació... És una bona idea, ¿no creieu?

—Has vingut a dir-la, no pas a legitimar-la —va advertir el Senyor.

—Teniu raó —va respondre el diable—, però a l'amor propi li agrada sentir l'aplaudiment dels mestres. És veritat que en aquest cas seria l'aplaudiment d'un mestre vençut, i aquesta exigència... Senyor, baixo fins a la terra. He de llançar la meva pedra angular.

—Ves.

—¿Voleu que vingui a anunciar-vos el final de l'obra?

—No cal. En tinc prou que em diguis per quin motiu, si fa tant de temps que estàs tip de la teva desorganització, t'has decidit ara a fundar una església.

El diable va somriure amb un cert aire d'escarni i triomf. Tenia una idea cruel dins l'esperit, un comentari maliciós a les alforges de la memòria, alguna cosa que, en aquell breu instant de l'eternitat, el feia creure superior a Déu mateix. Però es va guardar el somriure i va dir:

—Només ara he confirmat una observació començada fa uns quants segles, i és que la majoria de les virtuts, filles del cel, són comparables a reines que porten mantell de vellut amb un voraviu de cotó. Doncs bé, jo em proposo d'estirar-les per aquest voraviu i dur-les a la meva església. Darrere seu vindran les de seda pura.

—Quin retòric que estàs fet! —va murmurar el Senyor.

—Escolteu-me bé. Molts cossos que s'agenollen als vostres peus, en els temples del món, porten el mirinyac de la sala de festes i del carrer, les cares es tenyeixen amb les mateixes pólvores, els mocadors fan la mateixa olor, les pupil·les espurnegen de curiositat i devoció entre el llibre sant i el bigoti del pecat. Mireu l'ardor, la indiferència si més no, amb què aquest cavaller esbomba en lletres de motlle els beneficis que escampa liberalment, ja siguin peces de roba o botes, o monedes, o qualsevol d'aquestes matèries necessàries per a la vida... Però no vull semblar

que m'entretinc en coses fútils. No parlo, per exemple, de la placidesa amb què aquest mestre de germandat, a les processons, carrega pietosament al pit el vostre amor i una insígnia... Vull aspirar a coses més elevades...

Aleshores els serafins van agitar les feixugues ales en senyal de son i avorriment. Miquel i Gabriel van mirar el Senyor amb actitud de súplica. Déu va interrompre el diable.

—Ets vulgar, i això és el pitjor que pot passar-li a un esperit de la teva espècie —va replicar el Senyor—. Tot el que dius o diguis està dit i reedit pels moralistes del món. El tema està molt gastat. Si no tens prou força ni originalitat per renovar una cosa tan gastada, val més que callis i et retiris. Mira: totes les meves legions mostren a la cara els senyals inequívocs del tedi que els provoques. Aquest ancià mateix sembla fastiguejat. ¿I saps què ha fet?

—Ja us he dit que no.

—Després de portar una vida honesta, ha tingut una mort sublim. Després d'un naufragi, estava a punt de salvar-se agafant-se a una taula, però ha vist una parella de nuvis, a la flor de la vida, que es debatien amb la mort, els ha donat la taula de salvació i s'ha enfonsat en l'eternitat. Sense públic, només aigua i el cel al damunt. ¿On el trobes, aquí, el voraviu de cotó?

—Senyor, jo soc, com bé sabeu, l'esperit que nega.

—¿Negues aquesta mort?

—Ho nego tot. La misantropia pot prendre aspecte de caritat. Deixar la vida als altres, per a un misantrop, és realment detestar-los...

—Retòric i subtil! —va exclamar el Senyor—. Au, ves a fundar la teva església, crida totes les virtuts, recull tots els voravius, convoca tots els homes.... Au, vinga, afanya't!

El diable va intentar proferir alguna cosa més, sense èxit. Déu va imposar-li silenci. Els serafins, a un senyal diví, van omplir el cel amb les harmonies dels seus cants. De cop i volta, el diable va sentir que s'enlairava. Va plegar les ales i, com un llampec, va caure a la terra.

III. La bona nova als homes

Un cop a la terra, el diable no va perdre ni un minut. Es va afanyar a posar-se la cogulla benedictina, com a hàbit de bona fama, i va començar a escampar una doctrina nova i extraordinària, amb una veu que ressonava a les entranyes del segle. Prometia als deixebles i fidels les delícies de la terra, totes les glòries, els gaudis més íntims. Confessava que era el diable, però ho confessava per rectificar la noció que els homes en tenien i desmentir les històries que les velles beates explicaven sobre ell.

—Sí, soc el diable —repetia—. No el diable de les nits sulfúriques, dels contes somnífers, terror de les criatures, sinó el diable veritable i únic, el geni de la natura mateix, a qui es va donar aquell nom per allunyar-lo del cor dels homes. M'heu de veure amable i alegre. Soc el vostre pare de veritat. Vinga, agafeu aquell nom, inventat per al meu descrèdit, feu-ne un trofeu i un estendard, i us ho donaré tot, tot, tot, tot, tot, tot...

Al principi parlava d'aquesta manera per atiar l'entusiasme, despertar els indiferents, congregar, en definitiva, les multituds al seu voltant. Les multituds hi van anar, i tot seguit el diable va passar a definir la seva doctrina. La doctrina era la que podia sortir d'un esperit de negació. Això pel que fa a la substància, perquè sobre la forma, de vegades era subtil i de vegades cínica i insulsa.

Clamava que les virtuts acceptades s'havien de substituir per unes altres, que eren les naturals i legítimes. La supèrbia, la luxúria, la mandra van ser rehabilitades, així com l'avarícia, que el diable va declarar que no era res més que la mare de l'economia, amb la diferència que la mare era refeta i la filla, escardalenca. La ira tenia la millor defensa amb l'existència d'Homer: sense el furor d'Aquil·les no hi hauria la *Iliada*: «Canta, oh Musa, la còlera d'Aquil·les, fill de Peleu...». El mateix de la gola, que ha produït les millors pàgines de Rabelais i molts bons versos d'*O Hissope*.

Una virtut tan suprema que ningú no recorda les batalles de Lucul·le, sinó els seus sopars. És la gola, que el va fer immortal. Fins i tot, deixant de banda aquestes raons d'ordre literari o històric, per demostrar només el valor intrínsec d'aquella virtut, ¿qui negaria que era molt millor sentir a la boca i a la panxa les bones menges, en abundància, que no pas bocins de mal pair, o la saliva en dejú? D'altra banda, el diable prometia substituir la vinya del Senyor, expressió metafòrica, per la vinya del diable, locució directa i veritable, perquè amb el fruit dels ceps més robustos del món, als seus no els faltaria res. Pel que fa a l'enveja, va predicar fredament que era la virtut principal, origen de prosperitats infinites; virtut preciosa que arribava a substituir totes les altres, el propi talent i tot.

Les multituds corrien darrere seu entusiasmades. El diable els infonia, amb gran eloqüència, tot el nou ordre de coses, canviant-ne el significat, fent que estimessin les perverses i detestessin les bones.

Res més curiós, per exemple, que la seva definició de «mentida». L'anomenava «el braç esquerre de l'home». El braç dret era la força. I acabava conclouent que molts homes són esquerrans, això és tot. Ara bé, no exigia pas que tots ho fossin, no era exclusivista. Que uns fossin esquerrans i els altres dretans. Els acceptava a tots, llevat dels que no fossin res. La demostració, però, més rigorosa i

profunda va ser la de la venalitat. Un casuista d'aquell temps va arribar a confessar que allò era un monument de lògica. La venalitat, va dir el diable, era l'exercici d'un dret superior a tots els drets. Si et pots vendre la casa, la sabata, el barret, coses que són teves per una raó jurídica i legal (però que, en qualsevol cas, estan fora de tu), ¿com és que no et pots vendre l'opinió, el vot, la paraula, la fe, que són coses molt més teves, perquè són la teva pròpia consciència, és a dir, tu mateix? Negar-ho és caure en l'absurditat i la contradicció. ¿Que no hi ha dones que es venen els cabells? ¿No pot un home vendre una mica de la seva sang per fer una transfusió a un altre home anèmic? La sang, els cabells, que són parts del cos, ¿tenen un privilegi que se li nega al caràcter, a la part moral de l'home? Demostrant així el principi, el diable no va trigar a exposar els avantatges d'ordre temporal o pecuniari. Després també va demostrar que, tenint en compte els prejudicis socials, convindria dissimular l'exercici d'aquest dret tan legítim, la qual cosa equivalia a exercir alhora la venalitat i la hipocresia; és a dir, merèixer per partida doble.

I baixava, i pujava, ho examinava tot, ho rectificava tot. És evident que va combatre el perdó per les injúries i altres màximes de bonhomia i cordialitat. No va prohibir formalment la calúmnia gratuïta, però va induir a exercir-la mitjançant una retribució (o pecuniària o d'una altra

mena). En els casos, però, en què només es tractava d'una expansió imperiosa de la força de la imaginació, prohibia rebre cap salari, perquè equivalia a fer pagar per transpirar. Va condemnar totes les formes de respecte, ja que eren possibles elements d'un cert decòrum social i personal, amb l'única excepció de l'interès. Però aquesta mateixa excepció la va eliminar de seguida, considerant que l'interès, que convertia el respecte en mera adulació, faria que l'únic sentiment que s'expressés fos aquest en comptes de l'altre.

Per acabar la seva obra, el diable va reconèixer que li calia extirpar del tot la solidaritat humana. En efecte, l'amor al proïsme era un greu obstacle per a la nova institució. Va demostrar que aquesta regla era una simple invenció de paràsits i negociants insolvents. Al pròxim només se li havia de donar indiferència. I en alguns casos, odi o menyspreu. Fins i tot va arribar a demostrar que la noció de «proïsme» estava equivocada, i citava aquesta frase d'un sacerdot de Nàpols, aquell fi i lletrat Galiani, que escrivia a una de les marqueses de l'antic règim: «Engega a fer punyetes el pròxim! No hi ha pròxim!». L'única hipòtesi en què permetia estimar el pròxim era quan es tractava d'estimar les dones dels altres, perquè aquesta mena d'amor tenia la particularitat de no ser res més que l'amor de l'individu a si mateix. I com que alguns

deixebles van trobar que aquesta explicació, de tan metafísica, s'escapava de la comprensió de la gent, el diable va recórrer a un apòleg: «Cent persones compren accions d'un banc per a les operacions comunes, però cada accionista només es cuida dels seus beneficis: això és el que passa amb els adúlter». Aquest apòleg es va incloure en el llibre de la saviesa.

IV. Voravius i voravius

La previsió del diable es va confirmar. Totes les virtuts que duien un mantell de vellut, un cop estirades pel voraviu, el llançaven a les ortigues i s'allistaven a la nova església. Darrere seu en van arribar d'altres, i el temps va acabar beneint la institució. Es va fundar l'església, la doctrina es propagava. No hi havia cap regió de la Terra que no la conegués, cap llengua que no la traduís, cap raça que no l'estimés. El diable va cridar en senyal de triomf.

Un dia, però, al cap de molts anys, el diable va notar que molts dels seus fidels, d'amagat, practicaven les antigues virtuts. No les practicaven pas totes, ni del tot, sinó tan sols unes quantes, per parts i, com dic, d'amagatotis. Hi havia golafres que s'amagaven per menjar frugalment tres o quatre cops l'any, justament en dies de precepte

catòlic; molts avars donaven almoïna, de nit o en carrers on hi havia poca gent; diversos dilapidadors de l'erari en restituïen petites quantitats; els mentiders parlaven, de tant en tant, amb el cor a la mà, però dissimulant amb la cara, per fer creure que enganyaven els altres.

El descobriment va deixar el diable ben parat. Va voler conèixer més directament el mal, i va veure que havia arrelat profundament. Hi havia casos que eren fins i tot difícils d'entendre, com el d'un adroguer de l'Orient que havia enverinat una generació sencera i, amb el producte de les seves drogues, ajudava els fills de les víctimes. Al Caire va trobar un perfecte lladre de camells que es tapava la cara per entrar a les mesquites. El diable se'l va trobar a l'entrada d'una mesquita i li va retreure el seu comportament. Ell ho va negar dient que hi anava per robar el camell d'un torsimany. Sí que l'hi va robar, és veritat, i a la vista del diable, però va regalar-lo a un muetzí, que va resar per ell a Al·là. El manuscrit benedictí cita molts altres descobriments extraordinaris, com ara el següent, que va descol·locar completament el diable. Un dels seus millors apòstols era un calabrès, un home de cinquanta anys, insigne falsificador de documents, que posseïa una bonica casa a la *campagna* romana, quadres, estàtues, biblioteca, etc. Era la mentida en persona. Arribava a ficar-se al llit per no confessar que es trobava bé. Doncs

resulta que aquest home no tan sols no feia trampes en el joc, sinó que a més a més donava propines als criats. Havent-se fet amic d'un canonge, cada setmana es confessava amb ell en una capella solitària, i encara que no va revelar cap d'aquestes accions secretes, feia el senyal de la creu dues vegades: quan s'agenollava i quan s'aixecava. El diable amb prou feines es podia creure una traïció semblant. Però no n'hi havia cap dubte: era tot veritat.

No es va aturar ni un moment. La sorpresa no li va donar temps de reflexionar, comparar i concloure de l'espectacle present alguna cosa anàloga del passat. Va volar de nou fins al cel, trèmul de ràbia, ansiós per conèixer la causa secreta d'aquest fenomen singular. Déu se'l va escoltar amb infinita complaença, no el va interrompre, no el va renyar, ni tan sols va mostrar cap senyal de triomf davant d'aquella agonia satànica. El va mirar als ulls i li va dir:

—¿Què caram vols, pobre diable? Els mantells de cotó tenen ara voravius de seda, com els de vellut en van tenir de cotó. ¿I què vols? És l'eterna contradicció humana...